

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/94240>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-22 and may be subject to change.

Appèl voor een christelijk geïnspireerde volkspartij

De getuigenis van Piet Steenkamp van 8 juni 1968

Johan van Merriënboer

Op 8 juni 1968, een druilerige zaterdag, kwam de partijraad, het hoogste orgaan van de Katholieke Volkspartij bijeen in de Stadsschouwburg in Tilburg. Het was de dag waarop het stoffelijk overschot van Robert Kennedy zou worden bijgezet op Arlington in Washington op enkele meters van zijn broer John. Op de agenda stond de bespreking van het *Interim-rapport van de 'Groep van achttien' van de KVP, ARP en CHU*, het eerste product van het overlegorgaan bestaande uit drie maal zes prominenten van elke partij.¹ De groep was ingesteld kort na de verkiezingen van 15 februari 1967 waarbij de KVP een historische nederlaag had geleden – 42 zetels, een verlies van 8 – en de drie confessionele partijen voor het eerst sinds 1918 hun absolute meerderheid waren kwijtgeraakt. De leden van deze 'Groep van Achttien' worden wel gezien als de *founding fathers* van het CDA, opgericht in 1980.²

Deus ex machina

De culturele omwenteling en de oorlog in Vietnam waren op dat moment in volle gang, elke dag te volgen via de televisie. Waarden en normen schoven op. De fractieleider van de KVP werd beschuldigd van moord op het kabinet-Cals en de Amerikaanse president van oorlogsmisdaden ('gemeten naar de maatstaven van Neurenberg en Tokio'). In mei 1968, aan de vooravond van de KVP-partijraad, balanceerde Parijs zelfs op de rand van revolutie.

De KVP had intussen last van een identiteitscrisis. Deconfessionaliseren deed pijn. De partij had fors verloren en was tot op het bot verdeeld over koers en strategie. Tussen februari en april 1968 voltrok zich een traumatische breuk tussen radicalen, die samen met de PVDa linksaf wilden slaan, en christendemocraten, die zich vastklampten aan ARP en CHU. Twee derde van de spraakmakende 'Kerngroep-radicalen' stapte uit de KVP.³ Het moreel van de katholieke moederpartij was gezakt naar een dieptepunt.

In deze vrij uitzichtloze situatie verscheen in maart 1968 het *Interim-rapport*, een beknopt stuk van nog geen vijftien pagina's bestaande uit vier delen: 1. Principiële uitgangspunten; 2. Vredespolitiek, ontwikkelingslanden; 3. Rechtvaardiger inkomens- en vermogensverdeling; 4. Het functioneren van de overheid in de moderne samenleving. Het eerste deel kwam uit de pen van een werkgroep van zes, met daarin de KVP'ers P.J.A.M. (Piet) Steenkamp en J.M. Aarden, de aanvoerder van de radicalen die intussen uit de partij en uit de werkgroep was gestapt.⁴

Het rapport werd vervolgens besproken in de afdelingen, waaraan het partijbestuur de hoofdvraag vastknoopte: 'Kunt U zich verenigen met de algemene strekking van deze stukken?' Zes maanden daarvóór – in december 1967 in Arnhem – was afgesproken dat de partijraad zich in de loop van 1968 opnieuw zou beraden over de vraag of het streven naar samenwerking met ARP en CHU moest worden voortgezet. Een ruime meerderheid van de

Prof.dr. P.A.J.M. Steenkamp te midden van zijn gezin
[Foto: G. Puchinger, *Polarisatie?* (Uitgeverij Meinema, Delft 1972), tegenover p. 132]

wergroepen antwoordde positief, al stoorden velen zich aan de reformatorische toon van de ‘Principiële uitgangspunten’ en het veelvuldig schermen met het evangelie.⁵

De partijleiding vroeg vier sprekers om voor de partijraad een korte inleiding te houden over het *Interim-rapport*. Steenkamp zou ‘De principiële uitgangspunten’ voor zijn rekening nemen.⁶ Hij was op dat moment 43 jaar oud, hoogleraar sociaal recht aan de Technische Hogeschool te Eindhoven en lid van de Eerste Kamer voor de KVP. Buiten het bestuur van zijn eigen partij en de kieskring Den Bosch was hij nauwelijks bekend.

De principiële uitgangspunten

Steenkamp stak op 8 juni 1968 het volgende hartstochtelijke pleidooi af.⁷ Dat deed hij op zijn eigen karakteristieke wijze: open en blijmoedig, op hoge toon en met veel persoonlijke details. De vonk sloeg al snel over. Dit was precies het geluid waarnaar de partij reikhalzend had uitgekeken. En voor sommigen misschien wel de laatste strohalm.

Mijnheer de voorzitter, excellenties, dames en heren,

Enkele maanden geleden kreeg ik een oud kompas in handen en op dat kompas vond ik de volgende inscriptie: ‘Ik wijs geen weg, maar raad de richting aan.’ Dat beeld, dames en heren, zou ik willen gebruiken als ik in het kort moet aanduiden – met een beeld dan alleen

– de christelijke inspiratie. Geen wegwijzer, alleen het aanduiden van een richting. Geen landkaart, helemaal geen stafkaart, zoals we vroeger wel eens hebben gedacht voor ons politiek handelen, alleen een denkrichting, die ons opdraagt om een bepaalde koers te volgen.

Dames en heren, naar mijn wijze van zien geeft dat evangelie ons een negatieve maatstaf en een positieve drijfkracht, een positieve bezieling en dit is de kritische opstelling t.o.v. samenleving en maatschappelijke verhoudingen, dichtbij en veraf. Dit is de hulp aan de achtergeblevenen in de samenleving. Maar dan is het ook geen zaak van vrije keuze. Nu, voor ons vloeit deze hulp noodzakelijk voort, absoluut voort, uit een duidelijke opdracht. Dat is dus wat ik bedoel met evangelische inspiratie. Ik herhaal het nog eens, mijnheer de voorzitter, het evangelie bevat dan ook geen politieke boodschap, maar het bevat wel waarden, die wij moeten verwoorden in staatkunde en maatschappij. De vraag is hoe we dat moeten doen.

Mijnheer de voorzitter, er is één man in Nederland die een jaar lang op de meest overtuigende en beste wijze uitdrukking heeft gegeven en argumenten heeft aangehaald. Deze man was de heer Bogaers.⁸ Ik heb de citaten bij me. Ze zijn beschikbaar voor al degenen, die ze tijdens de lunchpauze zouden willen inkijken. De heer Bogaers heeft op beeldende wijze uitdrukking gegeven aan de noodzaak van een partij met christelijke inspiratie. Op die grond wees hij af – en ik heb de citaten bij me mijnheer de voorzitter – het pragmatisme van 1966. Toen de heer Bogaers gevraagd werd, of hij vond dat partijen alleen op politiek onderscheid gebaseerd moesten zijn, toen zei hij op de van hem bekende besliste wijze: ‘Beslist niet.’

En een derde punt, mijnheer de voorzitter, de heer Bogaers heeft herhaaldelijk betoogd – een jaar lang – dat wij de verschillen die er bestaan tussen christendom en humanisme niet moeten verdoezelen – en ik haal hem nu letterlijk aan – ‘door allen in één organisatie te willen persen. Dan immers,’ zo zei Bogaers, ‘zal de geestelijke inspiratie opdrogen.’ Dat waren opmerkingen die door de beste verdediger van een christelijk geïnspireerde partij zijn gegeven tot aan het congres in Dronten! Want sindsdien zwijgt de heer Bogaers.⁹

De verbindingslijn die ik persoonlijk leg tussen evangelie en politiek, vindt U wellicht wat dunner dan die van de heer Bogaers en daar heeft U gelijk in. Ik geef toe dat de lijn die ik zou willen leggen, die U al begrepen heeft uit datgene wat ik zojuist gezegd heb, voor sommigen te vaag en te smal is, voor anderen is zij nog te sterk. Mijn standpunt is, mijnheer de voorzitter, dames en heren, dat er vandaag in ons land nog wel behoefte is aan een moderne volkspartij die de evangelische waarden en – meer niet – die in onze levensbeschouwing steeds centraler komen te staan, nu bijzaken en ballast weggevalen zijn, die deze evangelische waarden in gemeenschappelijke bezinning en in grote bescheidenheid vertaalt voor onze samenleving.

Nu weet ik dames en heren dat er vele christenen zijn, die een andere conclusie trekken voor hun politieke handelen. Ik heb daar alle begrip en alle respect voor. Maar ik vraag ook begrip en respect voor de miljoenen, hier en elders, ik heb het even nagekeken mijnheer de voorzitter bij de laatste verkiezingen, en we weten hoe die waren, was dat toch nog de helft van alle kiezers in Nederland – ik vraag begrip en respect voor die allen, die uitgaande van de gedachte, dat een politieke partij geen doel op zichzelf is, maar een middel, die uitgaande van die gedachte dat zij dit middel moeten en mogen gebruiken om de maatschappelijke orde te hervormen, die het beleid daarmee willen beïnvloeden, volgens de waarden die zij in het evangelie menen te vinden.

Och, mijnheer de voorzitter, wanneer houden wij in dit theologiserende volk toch eens op met elkaar voor het röntgenapparaat te zetten om de mate van christelijke inspiratie te bepalen? Wanneer stoppen we er toch mee om elkaar door te lichten op de hoeveelheid evangelische gezindheid?

Mijnheer de voorzitter, uiteindelijk gaat het om een persoonlijke beslissing, die voor iedereen dikwijls gebaseerd is op een stuk ervaring en een stuk zicht dat je hebt op de maatschappelijke ontwikkeling. Mag ik zeggen mijnheer de voorzitter – het is één keer vandaag, ik beloof het U: niet meer, en ik bied mijn verontschuldiging aan, want dat moet je tegenwoordig doen bij ons als je een Bijbelwoord aanhaalt – één keer mag ik een Bijbelwoord gebruiken. Er is een woord dat mij bijzonder lief is, mijn leven lang, en dat woord luidt: ‘Gij zult mijn getuige zijn.’

Welnu, dames en heren, ik geloof dat deze klemmende oproep en opdracht ‘Gij zult mijn getuige zijn’ niet beperkt is tot het persoonlijk leven, daar is geen sprake van. Ik vind – en ik mag dat dan gewoonweg – ik vind dat ik in dit land, vandaag en in de huidige situatie het beste gestalte kan geven aan die opdracht door bij te dragen tot een moderne, evangelische volkspartij, mits deze partij aan bepaalde voorwaarden voldoet.

Mijnheer de voorzitter, het gehoor volgt mij op de voet, want ik ben aan een nieuw gedeelte van mijn inleiding gekomen.

Voorzitter, het is namelijk zo, dat de grootste hoeveelheid vragen, die gekomen is over het eerste rapport, niet betrekking heeft op dit uitgangspunt, en dat kon ook niet anders, want daarover waren we het dacht ik in Arnhem eens geworden, tenminste dat dacht ik wel.¹⁰ Nee, de meeste vragen zijn – ook in de groep die de principiële uitgangspunten heeft gesteld, die zijn gekomen over het program en over de uitvoering. Zeker na wat U, mijnheer de voorzitter heeft gezegd, neem ik de vrijheid om daar dan nu ook iets van te zeggen.¹¹

Ik ben blij met al die vragen die over dat program en over die uitvoering gekomen zijn, met name naar aanleiding van het eerste stuk. Want naar mijn overtuiging zijn die van het meeste belang. Vandaar dat ik sprak over ‘onder bepaalde voorwaarden’. Mag ik er drie noemen geheel voor eigen rekening. Ik heb niemand achter me, ook geen radicalen, nauwelijks mijn eigen vrouw...

Mijnheer de voorzitter, er zijn drie voorwaarden. Op de eerste plaats vind ik dat een moderne evangelische volkspartij of hoe U hem dan ook wilt noemen een indicatie moet geven waarheen men wil. De kiezers geven aan een partijleiding wel vertrouwen, maar men kan voor de verkiezingen geen blanco cheque blijven vragen. En het complement van die duidelijkheid vooraf – maar ik laat het graag aan de commissie-Veldkamp¹² over, en toch kan ik niet nalaten het hier te zeggen – het complement van die duidelijkheid vooraf is, dat tijdens de rit het wisselen van partners zonder een tussentijds beroep op de kiezers onmogelijk moet zijn. Dat is punt een.

Mijnheer de voorzitter, ja, ik hoop dat degenen die klappen er zo geen spijt van hebben, want er komen nog meer voorwaarden. Mijn tweede voorwaarde, mijnheer de voorzitter, is dat een nieuwe formatie – nu zal er misschien minder geklapt worden – zich niet blijvend zal mogen binden, ik onderstreep blijvend! – in een grotere concentratie. De tijd ontbreekt me om daar hier op in te gaan en de commissie-Veldkamp zal er ook zijn gedachten over laten gaan. Ook hier wil ik stellen dat naar mijn mening het onjuist zou zijn om je blijvend

– U hoort wat ik zeg – om je blijvend te binden aan een grotere concentratie. De vraagstukken veranderen en ik dacht dat we dat de laatste maanden hebben ervaren – wie had ervan gedroomd van deze problemen waarvoor we nu staan. De vraagstukken veranderen en de partners veranderen. Ook daar hebben we leergeld betaald . . . ik bedoel de partners inwendig veranderen.

Mijn derde voorwaarde, mijnheer de voorzitter, is dat een evangelische volkspartij, zoals ik hem zie, een duidelijke opstelling zou moeten meenemen in het politieke krachtenveld. Een nieuwe formatie is nog niet eens geboren. We zijn nog in het pre-pre- (als dat biologisch mogelijk is) natale stadium. Mijnheer de voorzitter, en nu al wordt er gesproken over immobilisme, nu al – en ik heb het in Brabant moeten horen op kringvergaderingen¹³ – wordt er gesproken over waterige soep, of over een grauw midden zoals mijn collega Albeda uit de Eerste Kamer het zei.¹⁴ Nu al wordt er gesproken over een vaag aftreksel.

Voorzitter, ik heb in Brabant bij die gelegenheden voorbeelden gegeven – geheel voor persoonlijke rekening – waarin een nieuwe politieke formatie duidelijke veranderingen zou willen. Ja, dat wil niet zeggen dat ze links zouden staan. Want als ik het van mijn studenten hoor, dan staan Mitterrand¹⁵ en Van Riel¹⁶ samen rechts de laatste tijd! Ik bedoel, mijnheer de voorzitter, een nieuwe formatie zal op een aantal punten – en ik wil best duidelijk zijn, want ik houd van duidelijkheid – ik vind dat een nieuwe formatie om maar eens wat te noemen – ik heb dat ook in Brabant een paar keer mogen zeggen – ten opzichte van problemen als de vermogensaanwasdeling, een verregaande democratisering ook naast het eigenlijke staatsapparaat, het bestrijden van de concentratie in het perswezen en de ontwikkelingslanden, daar zouden duidelijke veranderingen moeten optreden, maar dat is niet hetzelfde als links, want links blijkt volgens velen – ik herhaal het – oerconservatief geworden te zijn.

Daarnaast vind ik dat een aantal zaken niet ingrijpend zouden moeten worden gewijzigd. Ook dat – dacht ik – mag je nog zeggen, en dan denk ik aan problemen als de evenredige vertegenwoordiging, aan de private ondernemingsgewijze productie, of aan de NAVO, maar dit is geheel voor eigen rekening.

Men kan, mijnheer de voorzitter, de plaatsbepaling van een nieuwe formatie nog niet aangeven. Dat hangt af – om een Engels woord te gebruiken – van de issues, van de topics die zich zullen aandienen van de belangrijke punten. Maar ja, mijnheer de voorzitter, een middenpartij is een schuttingwoord geworden, zeker nu andere schuttingwoorden tot de eer van de literatuur zijn verheven. Voorzitter, dames en heren, als de consequentie van een programma deze plaatsing in het midden zou zijn, dan vind ik dat helemaal niet erg, dan ben ik ook met een middenpositie akkoord en dan zal die waterige soep me heel lekker smaken en zal ik me goed voelen in het grauwe midden. (...)

Voorzitter, deze week zijn de gedachten en de harten van miljoenen in de wereld gegaan naar de man, die één van degenen is, die gevallen is voor de democratie. Er is een woord dat Robert Kennedy bijzonder lief was, dat hij in '66 al gebruikte, en dat hij bij zijn laatste verkiezingscampagnes telkenmale weer in zijn redevoeringen naar voren bracht. Het is een woord van Robert Kennedy dat luidt: 'Ik durf mij dingen voor te stellen die er nog niet zijn, en ik vraag mij alleen maar af: waarom niet?'¹⁷

Ik dank u wel.

Aan het eind van de dag concludeerde de partijraad dat het *Interim-rapport* voldoende aanknopingspunten bood om door te gaan met de gesprekken over samenwerking met ARP en CHU. Die uitkomst lag weliswaar voor de hand, maar Steenkamp had het toch opvallend mooi verpakt, met zo veel elan. Dat bleef niet onopgemerkt.

De argumenten voor een christelijke partij vandaag

De redactie van het katholieke dagblad *De Tijd* was zo enthousiast over de rede dat ze een uitvoerige samenvatting publiceerde. Dat leidde tot fundamentele kritiek van E.C.M. (Erik) Jurgens, die namens de KVP deel had uitgemaakt van de 'Groep van Achttien'. Hij was intussen uit de partij gestapt en had met anderen de PPR opgericht. De KVP wilde volgens Jurgens alleen maar samenwerken met ARP en CHU om de eigen huid te redden. Steenkamp had een 'christelijke feestneus' opgezet om het machtspolitieke motief te camoufleren.¹⁸

Een positieve reactie kwam van C.P.M. Romme, de grote leider van de KVP in de periode 1946-1961¹⁹. Hij nodigde Steenkamp uit om de argumenten voor een christelijke partij in Nederland anno 1968 eens op een rijtje te zetten. Steenkamp antwoordde per ommekeer:

Amice,

Hartelijk dank voor je positieve reactie. Het commentaar daarop van mijn vrouw was: 'Als Romme dat zegt, dan moet je dat toch wel wat doen'. Ik hoor dat het nog steeds erg goed met je gaat. Bij mijn collega bij de KLM de heer Ruppert informeer ik dikwijls naar jou en ik hoor dat je nog steeds met hart en ziel bij je zaak betrokken bent en nog even scherp als vroeger.²⁰

Je vroeg mij om de argumenten voor een christelijke partij vandaag en in ons land. Aangezien mijn secretaresse op vakantie is, en mijn handschrift absoluut onleesbaar stuur ik je in telegramstijl de argumenten, die door een vervangster getypt worden.

1. Het vermijden van een *onzekere pragmatieke* = pragmatische aanpak.
2. Vermijden van de keuze *bepaling* door een persoonlijkheid in plaats van door een programma. Zie De Gaulle of Rockefeller (waarbij de politiek van een bepaalde figuur een andere kan worden dan die van de partij).²¹ Ook hier onzekerheid en onduidelijkheid.
3. Ik vind de zogenaamde politieke theologie van de Duitser Metz levensgevaarlijk.²² Wij moeten juist vermijden dat de Kerk steeds meer positie zou moeten kiezen in *actuele* vraagstukken. Daarvoor is nu juist een christelijke partij. Wij hebben in de geschiedenis genoeg leergeld betaald, toen de Kerk vereenzelvigd werd met politieke stromingen.
4. Verlangen naar collectieve *bezinging* op het evangelie. Daarna *vertaling* van evangelische waarden voor de situatie van vandaag. De partij is dan te vergelijken met een *tuighuis*.
5. Miljoenen Nederlanders stemmen nog op christelijke partijen. Er is dus een basis aanwezig. Iets opnieuw beginnen is essentieel iets anders dan uitbouwen of voortzetten.
6. Er is voor tallozen geen alternatief. Splinterpartijen zijn zinloos en een nieuwe formatie met een sterke politieke macht en visie zou voor velen een uitkomst betekenen waarbij de aanwezige band met evangelie en christendom kan en mag worden benut. (Vele jongeren zijn afkerig van dem. als *instituut* en van ballast, maar accepteren van harte wel christendom en m.n. het *evangelie*. Daarop inhaken nu een tweedeling van politiek in conservatief + progressief niet aanslaat. Zie bv VARA enquête van Juli).²³

7. Steun aan christelijke partijen die in andere landen bestaan of steeds meer hard nodig blijken. (Italië, Spanje, *Zuid-Amerika*). Ook vele socialisten achten de internationale zo belangrijk, dat zij daarom het etiket socialistisch niet willen opgeven.
8. Een betere dialoog met het communisme wordt mogelijk vanuit een *eigen* positie die *niet* identiek is met het westers kapitalisme.
9. *Onzekerheid* over de cultuursituatie, waarin wij verkeren. Pas op, niet wedden op het verkeerde paard! Ik zie zaken aan de orde komen, die juist een christelijke inbreng en visie in de politiek wenselijk maken.
10. Er blijft een verschil in maatschappelijke opvatting, dat meer is dan alleen een mentaliteitsverschil waartoe Mertens van het NKV het tracht te reduceren.²⁴ Voorbeeld: accent op werknemersbelang tegenover harmoniseren van alle maatschappelijke verhoudingen. In Frankrijk streed de CGT in mei voor materiële verbetering; de christelijke vakbeweging voor structuurwijzigingen.²⁵ In ons land had het CNV een andere visie op het stakingsmiddel naar aanleiding van de loonnota dan het NVV.²⁶ De *eigen* nuancering in het politieke krachtenveld is van vitaal belang voor *alle* volksgroepen. Welke andere partij doet dat ooit behalve 3 chr. partijen?

Met vriendelijke groeten,

Prof.dr. P.A.J.M. Steenkamp²⁷

Wat was het effect van Steenkamps getuigenis? De rede bracht nieuw elan en vestigde definitief zijn reputatie als onvermoeibaar voorvechter van het CDA. Hij was de juiste man op het juiste moment, maar een omslag veroorzaakte zijn optreden toch niet. De karavaan zou onderweg nog op fundamentele breekpunten stuiten, en veel blaffende honden. Steenkamp bleef echter zeker van zijn zaak. 'Een nieuwe formatie met een sterke politieke macht en visie zou voor velen een uitkomst betekenen,' schreef hij Romme. Anders geformuleerd: waar een partij met visie ontbreekt, zal een groot deel van het volk zich van de politiek afkeren, en omkomen. Uit de getuigenis en de toelichting blijkt overigens ook hoe zeer het CDA een product van de jaren zestig is, net als d'66 – *bien étonnés de se trouver ensemble*.

Noten

- 1 KVP-leden: P.J.M. Aalberse, G.J.M. Horbach, L.A.H. Albering, J.M.L.Th. Cals (tot 27 november 1967), E.C.M. Jurgens (in maart 1968 uitgetreden) en H.W.B.M. Gielen; ARP-leden: W.P. Berghuis, A. Veerman, P.J. Verdam, H. van Riessen, W. Aantjes en H.A. de Boer; CHU-leden: A.D.W. Tilanus, H.A. Schuring, L.E. de Geer van Oudegein, M. Grooten-Van Boven, G.C. van Niftrik en R. Vermaas. De groep werd al snel uitgebreid met de fractieleiders W.K.N. Schmelzer (KVP), B.W. Biesheuvel (ARP) en J.T. Mellema (CHU). Het secretariaat was in handen van J.H. Prins en W. de Kwaadsteniet (beiden ARP).
- 2 J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, band 2, *Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen 2000) p. 237.
- 3 *Ibidem*, p. 276-277.
- 4 *Interim-rapport van de 'groep van achttien' van de KVP, ARP en CHU* (z.pl. 1968) p. 4. De overige leden waren Verdam, Prins, I.N.Th. Diepenhorst en W. Scholten (beiden CHU).
- 5 Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, band 2, p. 283; H. Borstlap en C.J. Klop (red.), *De groei naar het*

- CDA. *Momenten en impressies uit dertien bewogen jaren* (Franeker 1980) p. 37-38.
- 6 KDC, archief KVP, inv.nr. 103, brief directeur KVP-partijbureau Perquin aan Steenkamp, 14 mei 1968.
 - 7 KDC, archief KVP, inv.nr. 6500, 'Inleiding van prof. dr. P.A.J.M. Steenkamp over het interim-rapport van de groep van achttien, Partijraadvergadering 8 juni 1968.' Gecorrigeerde tekst op basis van bandopnamen.
 - 8 P.C.W.M. (Pieter) Bogaers, KVP-minister van Volkshuisvesting in de kabinetten-Marijnen en -Cals, voorstander van samenwerking met de PVDa en tot 1 maart 1968 een van de leiders van de christen-radicalen in de KVP.
 - 9 Op 27 april 1968 vond het oprichtingscongres plaats van de Politieke Partij Radikalen (PPR) in Dronten. Bogaers was mede-oprichter en werd gekozen tot partijvoorzitter.
 - 10 De KVP-partijraad in Arnhem vond plaats op 8 en 9 december 1967. Hij sprak zich uit voor partij-vernieuwing, een christelijke grondslag en een radicaal vooruitstrevend program. Vgl. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, band 2, p. 264-268 en 744-746.
 - 11 De nieuwe voorzitter van de KVP was, sinds 30 maart 1968, A.P.J.M.M. (Fons) van der Stee.
 - 12 De commissie-Veldkamp (ook 'Commissie Duidelijkheid') stond onder leiding van oud-minister van Sociale Zaken G.M.J. (Gerard) Veldkamp en was in mei 1968 geïnstalleerd door Van der Stee om de mogelijkheden te onderzoeken waarop de partij vóór de verkiezingen meer duidelijkheid aan de kiezers zou kunnen verschaffen.
 - 13 Bijeenkomsten van de gewestelijke organisaties van de KVP, samenvallend met de kieskringen.
 - 14 W. (Wil) Albeda (ARP), op dat moment hoogleraar sociaaleconomisch beleid te Rotterdam.
 - 15 François Mitterrand had in mei 1968 aangekondigd dat hij zich namens links opnieuw kandidaat zou stellen als er presidentsverkiezingen in Frankrijk zouden worden uitgeschreven.
 - 16 H. (Harm) van Riel, spraakmakend ouderwetse voorzitter van de VVD-Eerste Kamerfractie.
 - 17 www.cbsnews.com/video/watch/?id=5268061n: 'Some men see things as they are and say *why?* I dream things that never were and say *why not?*', aldus Edward Kennedy in de uitvaartdienst van zijn broer Robert.
 - 18 *De Tijd*, 15 juni en 6 juli 1968.
 - 19 C.P.M. (Carl) Romme was op dat moment lid van de Raad van State.
 - 20 Steenkamp was lid van de Raad van Commissarissen van de KLM, evenals oud-CNV-voorzitter M. (Marinus) Ruppert (sinds 1947), die ook lid was van de Raad van State, evenals Romme.
 - 21 Charles de Gaulle was sinds 1958 president van de Franse republiek. De Amerikaan Nelson Rockefeller stond bekend als een 'liberale' Republikein. Bij de *primaries* van zijn partij in 1968 werd hij verslagen door Nixon.
 - 22 De Duitse priester Johann Baptist Metz is een radicale theoloog en auteur die pleit voor een kritische, actieve opstelling van de kerk tegenover sociale onderdrukking.
 - 23 Op 9 juli presenteerde *Achter het nieuws* de uitkomsten van een NIPO-onderzoek naar politieke voorkeuren.
 - 24 P.J.J. (Jan) Mertens was voorzitter van het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV).
 - 25 De communistisch georiënteerde Confédération Générale du Travail (CGT) was op dat moment de grootste Franse vakcentrale.
 - 26 Het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) verschilden van mening over politieke acties tegen het voornemen van het kabinet-De Jong om in bepaalde economische omstandigheden de vrije loonvorming aan banden te leggen. Leden van het NVV legden op 2 april 1968 het werk neer en gingen in Utrecht de straat op. Het CNV belegde een protestvergadering.
 - 27 KDC, losse archivalia, inv.nr. 1069, brief Steenkamp aan Romme, 10 juli 1968.